

Noda Viti

Okosita 16, 2015. Volume 2 - Issue 14

**Uqeti
na vuli**

**Veisiko
ki Lau**

Na veivakatorocaketaki e Viti ni kua

Ratou veitalanoa tiko oqo na Paraiminisita Voreqe Bainimarama keina na Liuliu ni Matabose ni Tauni o Nasinu ko Mosese Kama ena kena mai dola na vale ni qito mai Valelevu, Nasinu ena loma ni macawa oqo. Duri tu ena yasai Paraiminisita na Minisita ni Tauni keina Veivakavaletaki ko Praveen Kumar.

Vakacagau na toso ki liu nei Viti

"AU via mai vakaraitaka vei kemuni e Canada e dua na itukutuku au sa tukuna wavoki tiko mai:

"Sa dola tu vei kemuni mo ni laki vakaduri bisinisi e Viti. Sa vakacagau na toso ki liu nei Viti ka sega ni vakaiyalayala na levu ni tubu vakabisinisi o ni rawa nio rawata mai kina."

Oqori na mala ni nodra vosa ni veisureti na turaga na Paraiminisita vei ira na dau ni bisinisi mai Canada ena marautaki ni siga kei Viti mai kea.

"Me tekivu mai na gauna keitou qaqa kina ena veidigidigi keitou sa cici voli mai ena ruku ni Yavu ni Vakavulewa ni 2013,

sa vakayagataka mai kina noqu Matanitu e dua na iwalewale ni bula vakailavo era vaqacacotaki kina na veitabana ni veiqaravi me vakarawarawataka na tubu ni bula vakailavo e Viti," kaya o PM Bainimarama.

"E na vula sa oti, au sa tavoca kina na katubaleka ni vakaduri bisinisi e Viti ka rawa ni ra vakalewena kina nodra ivola kerekere na dau bisinisi mai vanuatani ena mona livaliva mai na vanua cava ga era tu mai kina me baleta nodra via mai vakaduri bisinisi e Viti," kaya o PM Bainimarama.

Tukuna na ililui ni Matanitu ni cavuikawala oya sa vakarawarawataka ka

vakatotototaka nodra mai caka bisinisi e Viti na kena dau mai valagi.

"Ena yabaki sa oti sa sivia kina na 25 na pasede ni noda Gross Domestic Product a takete taki ena yabaki sa oti, ena levu ni vakaduri bisinisi e mai caka e Viti."

"Keimami vakabauta ni vu mai na nodra yalo dei na dau ni bisinisi ena bula vakailavo kei na bula vakapolitiki mai Viti."

"Sa vakayagataka o Viti na iwalewale ni vakabulailavo veikemuni na dau bisinisi me vaka na kena sega ni saumi na ivakacavacava, lailai na ivakacavacava ni tubu ni bisinisi, kei na vakarawarawataka ni tokitaki mai ni tubu.

Sa yaco mai Viti na veisau vou me tubu kina vakalevu neimami bula vakailavo," tukuna o PM Bainimarama.

Tukuna na ililui ni Matanitu ni kena sa vakacagau na tubu vakailavo e Viti ena ika 5 ni yabaki sa vakaraitaka na kena sa dei na bula vakailavo.

"Sa tubu kina ena sivia na 4 na pasede ena tolu na yabaki sa oti. Namaki me tubu tale ena yabaki oqo ena 4.3 na pasede. Sa vagalalataka talega na Matanitu eso na ka e dau vakalatilati tiko vei ira na dau ni bisinisi mai vanuatani era via mai caka bisinisi e Viti."

Kidavaki o Delana mai Navosa

SA vakacautaki ira na itabagone e Namoli mai Navosa na ivukevuke ni Minisita ni itabagone o Iliesa Delana.

Marautaka o Delana nodra sa yavalata tale na itabagone nodra isoqosoqo ni itabagone ni oti e dua na gauna balavu.

"E tukuni vei au mai na vale ni volavola ni itabagone e Lautoka ni isoqosoqo ni itabagone e Namoli e bula tiko vakaiwale ia e sega ni yaco tiko yani na kena ripote," kaya o Delana.

Sikovi ira na itabagone mai Namoli

o Delana ena macawa sa oti.

Ni tadu yani na ivukevuke ni minisita a kidavaki mai vei ira na gonevuli ni Sacred Heart Primary School – era vuli tiko kina na gone ni Namoli, Nubutautau kei Korolevu.

Na koronivuli e baleti ira na kalasi 1 ki na 3 ka rua walega na kena rum uni vuli ka sema tikoga kei na vale ni soqo ka ra a tara na itabagone e Namoli.

"Au sa vakaugeti kemuni mo ni veitarata vakalevu kei na minisitiri ka vakau tiko yani ena veigauna na

nomuni ripote," kaya o Delana.

"Na minisita ni itabagone kei na qito o Hon. Laisenia Tuitubou kei ira na neitou ivakalesilesi era sa tu vakarau mera vukei ira na isoqosoqo ni itabagone e Viti era gadreva dina na veivuke ena kena tarai cake na noda vanua."

E rau vakavinavinaka o qasenivuli Rosi Limaiwale kei Naomi Togotogo ena noda veisiko mai na ivukevuke ni minisita.

"Keitou koronivuli vou ia keitou sa vakila talega na vinaka ni vuli wale

e solia tiko na Matanitu," kaya o Tagotago.

Tukuna o Tagotago ni gauna oqo era sa tara tiko na itabagone ni Namoli e dua na rumu ni vuli vou me baleti ira na kalasi 4 ena yabaki vou.

Era lewe 30 taucoko na gonevuli ka namaki me tubu na iwiliwili ena yabaki vou e namaki mera na levu tale na gone main a veikoro voleka baleta ni sega ni yawa vei ira na koronivuli oya.

Siti vou o Nadi

SA vakarau me vakadeitaki o Nadi me siti vou ka ikatolu ni siti ena noda vanua.

Oqo na veivakadeitaki nei Minisita ni Matabose ni Tauni keina Veivakavaleitaki o Parveen Kumar ena nodra bosa na Ililuli ni Matabose ni Tauni ka vakayacori voli mai Nadi ena macawa sa oti.

Mai vakaraitaka o Minisita Kumar ni oqo edua na gauna namaki ka taleitaki ena tukutuku ni tauni o Nadi ena kena sa laveti cake kina tagede ni siti, ka vakauasivi ni dau sotava vakawasoma na waluvu ena vica na yabaki sa oti ia e sega ni vakamalumu taka na veivakatorocake taki ena loma ni tauni vakakina na bisinisi.

"O Nadi esa vakatari ka kacivaki me sana siti vou ena 2017 ka sa solia talega mai na noda veivakadeitaki na Ililuli ni Matabose ni Tauni e Nadi, o Robin Ali," kaya o Minisita Kumar.

"E vica tiko ga na ka au nanuma me vakamatatataki me baleta na veiqaravi ena loma ni tauni.

"Oqo baleti ira na dau saumi vakacavacava, au sega ni vinakataka me'u rogoga nodra vakatalai laivi. Kerea moni vukei ira, taura na nodra kerekere ka dusia veira na vanua mera na vukei kina vakarawarawa.

"Sa dodonu me ra isabolo ka vakaraitaki vinaka ni veiqaravi veira na lewenivanua na matabose ni tauni ena noda vanua

Sotava na Minisitiri na nodra gagadre na itabagone

VEIVAKADEITAKI na ivukevuke ni minisita ni itabagone o Iliesa Delana vei ira itabagone ena tikina o Noikoro e Navosa ni sat u vakarau na Matanitu me sotava nodra gagadre.

"Au kila ni sa mai sotavi kemuni oti na turaga minisita ni itabagone o Laisenia Tuitubou ka veitalanoa kei nomuni ililuli na itabagone mai Nubuyanitu," kaya Delana.

"Sa tauyavutaka o koya e dua na timi mena sotava na nomuni gagadre ni sa tusanaka oti vua."

"Ni nanuma tokani 2500 taucoko na isoqosoqo ni itabagone sa kilai vakamataniitu ka sagai mera vukei kece, oya e dua na bolebole vei keitou," kaya o Delana.

A sikova o Delana na koro

o Nakoro, Nakorovou, Namoli kei Noikoro mai Navosa ena macawa sa oti.

Tomana tikoga o Delana nona ivakasala vei ira na itabagone ena kena vakayagataki vinaka nodra iyau bula baleta ni na temaka na veivuke ni Matanitu.

"Sa tu vakarau na Matanitu me vukei ira na itabagone era via vakayagataka nodra iyau bula me laveti kina nodra itagade ni bula."

"Sa tavoca mai na yanuyana o Koro ena itekivu ni yabaki oqo na turaga minisita ni itabagone ka tavoca kina na 'Dau teitei Milionea' ka yavalati kina na itabagone ni rawa ni ra milionea ena vakayagataki ni nodra iyau bula sai koya na qele," kaya o Delana.

Taba toka na vukevuke ni Minisita ni Tabagone o Iliesa Delana keira na gone mai Navosa ena noda veivaseyaka na medra sucu keina na witi.

Qaqaco na lawa ni OHS

ESA vakaqacotaka tiko na Matanitu na lawa eso ka vaua na tiko bulabula ena valenicakakaka se Health and Safety at Work Act keina. Lawa ni Veisaumitaki tamata mavoa e valenicakakaka vatokai tiko nikua ena Workmen's Compensation Legislation.

Ena dua na vuli e vakayacori tiko main a yasayasa vaka Ra e taurivaki tiko veira na ivakalesilesi ni Tabacana ni Veivakacacacakataki na bibi ni nodra itavi keina na nodra itavi ena gauna e yaco kina edua na leqa ena valenicakakaka.

Vakaraitaka na Minisita ni Veivakacacacakataki o Joji Konrote ni bibi sara vei ira na nona ivakalesilesi ni vuli oqo, baleta ni lako curuma tiko na nona Tabana e levu sarana na veiveisau vakalawa.

"Io na vuli oqo e vakarautaki me baleti kemuni na ivakalesilesi, me ganita na cacakaka ena veitagede kece ni veiqaravi, manidia se tamata cacakaka, vakauasivi ena nodra veilewaitaki oira na vanua ni cacakaka era sega ni muri lawa vinaka," kaya o Minisita Konrote.

"Na veiveisau ni lawa me baleta na cacakaka esa vakayacori tiko vakabalavu vakayabaki mai na vica na matanitu ka sega ni ka vou. Eka bibi tiko ena veisau oqo na kena veisautaki na lawa makawa ni Vale ni Ta yaya, se Factories Act keina lawa veicurumaki lalai eso."

Soli na ilavo ni veiqaravi vei ira na qase e Lautoka

Vakaraitaka tiko oqo na Minisita ni Marama, Rosy Akbar na levu ni nona kauwai ena nodra qaravi na noda qase.

VOLEKATA na 1000 na itaba qase mai Lautoka ena yaga vei ira na veivukevakailavo ni Matanitu me baleta nodra vanua ni qaravi ena siti ni suka.

Mai rawa oqori ena nodrau cacakaka vata na Senior Citizens Foundation mai Lautoka kei na Minisitiri ni marama, gone kei na valuti ni dravudravua.

Solia na Matanitu kina vanua ni nodra qaravi na qase mai Lautoka e \$15,000 me yavu ni nodra qaravi vakavianaka na matua mai kea.

Tukuna na marama minisita ni ilavo oya sa ivakaraitaki ni nona kauwaitaka tiko na nona tokona tiko na Matanitu na nodra qaravi na matua e Viti.

Na veivuke sa solia oqo na Matanitu e tukuna na nona kauwaitaka nodra bula na qase ka salavata kei na lawa baleti ira na itaba qase kei na idusidusi ni nodra qaravi ka dau solia vata tiko na kena ilavo mai na Matanitu me ra wasea na veivanua ni veiqaravi vei ira na qase e Viti raraba.

"Me yacova mai ni kua keitou

sa vota oti e \$110,000 ki na 7 na vanua ni nodra qaravi na matua e Viti," kaya o Akbar.

Vakavinavinaka na marama minisita kina Senior Citizens Foundation mai Lautoka ena itavi levu sa qarava tiko vei ira na matua ena siti ni suka.

Sa vakabibitaka tiko na Matanitu na nodra cacakaka vata kei na matanitu na veisoqosoqo dau veiqaravi vei ira na itaba qase ena noda vanua. Vakakina kin a veisoqosoqo lotu era vakaitavi ena veiqaravi oqo."

Vakavinavinaka na Peresitidi ni soqosoqo ni nodra qaravi na matua mai Lautoka o Pusp Raj en avuku ni veivuke levu oqo ni Matanitu.

"Keitou via tara tiko e dua na vale vinaka mera na qaravi vinaka kina na qase eke sa yaco donu main a veivuke vakailavo ni Matanitu me sotavi kina na lawa oqo," kaya o Raj.

"Sa vuabale neimamai vakavinavinaka vei Rosy Akbar na marama minisita ena tolototo ni kena saumi mai neitou kerekere," kaya o Raj.

VOQA NI DAVUI

Moniti - Tusiti
8.30pm (15 na miniti)
Radio Fiji One

Radio Fiji One
Vukelulu - Lotulevu
8pm (15 na miniti)

Vakarauwai
9pm (30 na miniti)
Radio Fiji One

Radio Fiji One
Sigatabu
8.45pm (30 na miniti)

Nomuni Rai:

Na cava nomu nanuma baleta na iyalayala era ni sau ni tamata cakacaka?

Noa Koro, 38, Korovou.

"Ooka e dua na caviukalawa veivakaugeti dina mai na Matanitu ni FijiFirst. Na tubu ni iyalayala ni isau era ena vukei ira na bula dravudravua."

Sanjeshni Sharma, 27, Bau Road, Nausori.

"Ena vinaka sara vei ira na veivuale isau lalai. Ena kauta laivi na bula dravudravua ka laveta na itagede ni bula."

Neil Narayan, 22, Vatuwaqa.

"Au nuitaka ni ra na vakamuria vinaka na itaukei ni cakacaka na ivakaro vakalawa ogo. O ira na tamata cakacaka era iyau levu duadua ni dua na vanua ni cakacaka. Sa dodonu mera saumi vakavinaka."

Lalita Devi, 54, Suva.

"Ena vakalailaitaka na bula dravudravua ni sana levu cake na ilavo e kau ki vale. Era na ugeti kina na sega ni cakacaka mera cakacaka. Totoka na ka e cakava na Matanitu."

Lemeki Drotini, 47, Nacula, Labasa.

"Veivuke sara vakalevu na toso ogo vei ira na isau lalai. E dodonu kina veiita na itaukei ni cakacaka me saumi ira vinaka na kena tamata cakacaka. Me yadravi vinaka mera sauma dina na iyalayala ni isau na itaukei ni cakacaka."

Kauwai ena draki veisau

Vola ko SOLO LEWANAVANUA

SA lomasoli na Matanitu ni Ceva kei Korea me vukei Viti kei na veiyatunyanu lalai ena Pasifika ena sotavi ni draki veisau ena kena vakayacori na veika eso me vakalailaitaka na revurevu e kauta vata mai na leqa ogo.

Na yalo ni via veivuke ogo esa mai vakasavuya na Minisita ni Vanuatu ni Ceva kei Korea o Yun Byung-se ena nodrau bese vata kei na Minisita ni Vanuatu e Viti o Ratu Inoke Kububola ena

koroturaga mai kea o Seoul.

"Sa kila vinaka tiko noqu Matanitu na leqa levu era sotava tiko na veiyatunyanu lalai ena Pasifika ena vuku ni revurevu ni draki veisau ka satu vakarau na Ceva kei Korea me na vakaraitaka ena bese ena laki caka mai Parisi na veivuke eso ena via solia yani," kaya o Byung-se.

"Sa kacivaka talega na neimami Peresitidi ni na vakabibitaki na kunei ni iwali ni leqa ni draki veisau e sotava tiko na veivanua, mai Aferika, Esia kei na Pasifika."

Vakavinavinakataka na yalo ni via veivuke ogo nei Ceva kei Korea na nodra Minisita ni Vanuatu ni Ceva kei Korea e dua vei ira na matanitu e vuruvura e liutaka tiko na sasaga ni sotavi ni bolebole e kauta mai na draki veisau.

Ia, sa sota talega o Kububola kei ililui ni the Green Climate Policy Division ni Minisitiri ni ilavo ni Ceva kei Korea o Kim Hoe Jeong ka tukuna kina o Jeong ni satu vakarau na nona vanua me vota e dua na ilavo ki Viti baleta na porokaramu ni Green Climate Fund (GCF).

Rogoci na rai ni itabagone

Vola ko SOLO LEWANAVANUA

SA vakaraitaka nona vakatutu na Matabose ni itabagone e Viti se National Youth Council na nona vakatutu kina Tabacakacaka ni Navunavuci ena veika e ra gadreva me okati ena veivakatorocaketaki ni itabagone e Viti ena loma ni 5 ki na 20 na yabaki.

Mata taka nodra matabose na itabagone e Viti o Wiliame Nayacatabu na kena Peresitidi.

"Keitou gadreva me keitou vakavinavinakataka na Matanitu ena nona vakarautaka e dua na buturara me keimami sovaraka yani kina na itabagone na yalo keimami ena mataqali veivakatorocaketaki keimami gadreva me caka baleta ni veivakatorocaketaki kece e navuci keimami na laki vakaila se sotava na itabagone ni kua," kaya o Nayacatabu.

"Keimami marautaka na kena soli vei keimami ogo baleta na otioi ni gauna keimami bau cau kina na itabagone oya ni bera na vuaviri ni 1987."

Tukuna o Nayacatabu ni o ira na itabagone era isogosoqo levu duadua ka ni ra lewena e 37 na pasede ni lewenivanua taucoko e Viti.

"Sa bibi kina me keimami vakaitavi se me rogo na domoi keimami ena veivakatorocaketaki

Era taba tiko ogo eso na itabagone ena dua na bese ni itabagone ni Pasivika ka vakayacori ena noda vanua.

raraba ena noda vanua, keimami gadreva talega me keimami vakaukauwataki," kaya o Nayacatabu.

"Sega ni keimami gadreva me rogoci na domoi keimami gadreva talega me keimami vakaitavi ena

vakatulewataki ni noda vanua."

Vakayacori na soli vakatutu oqori ena Suva Government Services Centre ka ra tiko kina e sivia na 20 na lewe ni Matabose ni Tabagone e Viti.

Vakatutu mai na univesiti ni ceva

SA gadrevi me kau yani ki na veiyasai Viti na veiqaravi kece e baleti ira na noda itabagone e Viti ni kua.

Oqori e dua na vakatutu ka rogoci ena vakasokomuni itukutuku e cakava tiko na Tabacakacaka ni Navunavuci ni noda Maatanitu.

Na kena a vakayacori mai na Univesiti ni Ceva a kaya kina o Suliasi Sarosaro ni na gadrevi me vakalevutaki na ilavo e gole ki na Tabacakacaka ni itabagone me mana kina na vakatutu ogo.

"Au vakabauta ni kena kau yani ki na veiyasai Viti na veiqaravi ni tabacakacaka ni itabagone ena vakadeitaka mera yavutaki vinaka noda itabagone ni sai ira era na veliutaki ni mataka," kaya o Suliasi.

"E dua tale na vanua me dikevi vinaka sai koya na nodra vakacakacakataki o ira e tu vei ira na kila

vakacakacaka ena vei tabana era kena dau kina."

Tukuna o Sarosaro ni na gadrevi me tara vakalevu na vanua ni nodra qito na itabagone ena veiyasai Viti.

Vakatura o Melvin Rohitesh Chand e dua na na gone vuli ena tabana ni bula vakailavo ni dodonu me dua na iyalayala era mera rawata na tamata cakacaka ena Matanitu me rawa ni qaravi kina na gadadre ni Matanitu baleta na na ituvatuvu veivakatorocaketaki e saga tiko ogo na tabana ni navunavuci.

E dua tale na gonevuli ni Univesiti ni Ceva o Kaajal Kumar e vakatura ni na daumaka me vaqagacotaki na noda tabana ni veitaqomaki e Viti se na taqomaki vinaka ni noda vanua. Kerea talega o Kaajal me tomana tikoga na Matanitu na kena vakavinakataka na gaunisala.

Ea osodrigi na Univesiti ni Ceva veira na gonevuli ena vakatataro ni vuli torocake.

Tubu na bisinisi e Nasali

Vola ko SOLO LEWANAVANUA

NA veivuke ni Matanitu ena kena vakavinakataka na bati ni uciwai ena ikelekele ni waqa mai Nasali e Rewa, esa laki tubu kina na caka bisinisi e kea.

Na ikelekele ni waqa e Nasali e veivuke vakalevu ena nodra veiqaravi na waqa era veisokoyaki ena uciwai oya. Era sa kune vakacegu na itaukei ni idinivatu kei ira na pasidia ni boto kei na basi era dau kele yani e Nasali.

Ni kua sa tiko Nasali na veiqaravi ni sitoa ka sa rawa talega ni caka kina na veiqaravi ni baqe ena EPTOS ka vakarawarawataka na nodra saumi bili eso me vaka na bili ni livaliva.

Tukuna na vakaisilesi ni matanitu ka veiqaravi tiko ena yasana o Rewa o Josevata Suka ni ikelekele ni waqa mai Nasali era qaravi kina na waqa era dau usa pasidia kina 10 na koro ena tikina o Rewa kei na tolu na koro ena tikina o Vutia.

"Na tubu ni caka bisinisi e Nasali sa vakavuna nona vakayagataka kina na Matanitu e \$313,000 ena kena vakavinavinakataka na bati ni uciwai e Nasali," kaya o Suka.

"Qaravi rawa na veivakatorocaketaki ogo ena yabaki sa oti ka sa veivuke sara vakalevu vei ira na 3000 na lewenivanua era tiko ena yasayasa ogo."

Tukuna o Suka ni yaga talega vakalevu naikelekele ni waqa e Nasali ki vei ira na gonevuli ena 4 na primary kei na dua na secondary school e Rewa.

Kaya o Suka ni veivuke talega na Matanitu ena dua na bisinisi ni vavi madrai ena yabaki sa oti ka mai yaga talega kina na vakavinakataka ni bati ni uciwai e Nasali.

E taukena na sitoa oya o Eminoni Ligi mai Rewa ka vakavinavinakataka na veivuke levu ni Matanitu ogo.

"Sa dua na ka na levu ni lewenivanua e ra dau dewa tiko ki tai ena ikelekele ni waqa qoka ka sa levu talega na bisinisi vinaka sa rawa tiko kina, talei gona kina na veivuke e cakava eke na Matanitu," kaya o Ligi.

Tukuni veira na Iewenikoro e na yasana o Lau mera vakabaitaka vinaka na nodra manu-manu.

Mera vakabai vinaka na manumanu

[illegible]

Dua na kauwai e gole tiko mai Lau oya na lailai ni lavo ena postrove si ka vinakakati me vaka-levutaki. Ratou taba toka ogo na vakaillesi ni posi ni kabani na Post Fiji e Matuku.

[illegible]

Lavo ena positivesi

[illegible]

Tukuna o Yuniwai Sowane ni sa mana sara tiko e Ono na nodra dau

valeturata podocturam, tito bujbulata ka vava, tito na Jabana ni Bula ka vatokotoi, tito ma vosa vaxepalagi na Wellesles program.

„Sa vakeki ti i lau me vasa bulabula o Viti sa valeturata vasa kina ni o na valeturata tito e Ono na Wellesles Approach, ope ma nomini digitaia ka ka e sapa ni rava ni valeturata ni tauvavane, kava o Vutua mai Soweve.”

Manatani tikipi ni lailai na mae lelevu mai ka lau.

Na vana vutua ko lau e sapa ka buca lelevu me vaka na tatofidoti na miniani ka veku su raica na savasavi ni koro ko Duki Ono levu sa vasa tadebale ni sapa ni rava ni dua na vasa e vekuani tito.”

Era bulabula mai Ono-i-Lau

[illegible]

iii koto me vaka a yalataki tu ena
veisiko ni Matanitu e Iiu.

U.

Ko Sebastian Johns mai na COMTECH e mai vakavinakata-
ka tiko na talevoni ni valeniwai mai Oneata, Lau.

Era taba toka oqori na goneyalewa ena koronivuli e Namuka, Lau

Era na gonevuli ena koronivuli e Fulaga mai na Yasana o Lau

vakatakiakila ni lewenivanua.

Talanoo vakadewataka o SOLO LEWANAVANUA

Taqomaki vinaka na tamata cakacaka

SA nanuma na Tabacakacaka ni Veivakacacakatani ni Matanitu kevaka ena vakavinakataki ni lawa ni cakacaka ni noda vanua ena taqomaki kina vakavinaka na tamata cakacaka ena noda vanua.

Na Matanitu sa sauma oti vakailavo e rauta ni \$1.5 na milioni veira e 127 na kisi ni mavoa ena valeni cakacaka. Sa sauma oti talega na tabana ni cakacaka vaka bisinisi eratou ni \$251,535 veira e 99 na kisi ni mavoa e valeni cakacaka.

Na veisau ni lawa ni veivakacacakatani oqo ena wilikina na tabana ni nodra dau saumi vinaka mavoa e valenicakacaka.

Tukuna na Vuniwola Tudei vakatawa ni Tabacakacaka ni Veivakacacakatani ni Matanitu o Osea Cawaru ni na veisau ni lawa veira na vakamavoa taki e dua veira na 6 na veisau lelevu e vakayacora tiko na nona tabana ena yabaki oqo.

"Na veisau ni lawa oqo ena vakadeitaka na nodra

taqomaki vakavinaka na tamata cakacaka dau vakamavoa taki ena noda vanua, wilikina na nodra inisua taki vakavinaka keina nodra dau vakalesui mai valenicakacaka," kaya o Cawaru.

E tolu na veisau e nanumi talega me vakayacori oya na kena vakaruatani na tagede eake ni veisaumi veira na mavoa ka mera veisotari keina toso cake ni sauni bula ka vukea talega na laveti cake na bula dravudravua.

E wili talega kina na nodra dau totogitaki na valenicakacaka ena kena ripote taki berayani na kisi ni mavoa mai veira na taukei ni valenicakacaka ka keina tolu na kena vakaduri edua na komiti ni tikobulabula ena loma ni valecacakacaka.

Na komiti oqo ena vukea sara vakalevu na kena dau rogoci, dikevi keina vakatulewataki ni kisi ni mavoa ka me vukea na vakatotelotaki nodra veisaumitaki na mavoa ena valenicakacaka.

"Na gaunisala oqo ena vukea vakalevu na kena bonati vinaka eso malumalumu e vakilai tiko mai ena lawa makawa ka vakaberabera tiko na nodra veisaumitaki na mavoa ena valenicakacaka," kaya o Cawaru.

Tukuna talega o Cawaru ni na taura na gauna na kena veisautaki na lawa levu ni Veisaumitaki tamata cakacaka Mavoa ia eso ratou sa vakatura ena lawa ni lawani tamata cakacaka ena vukea sara na kena vakatotelotaki na laurai ni nodra kisi na dau mavoa e valenicakacaka.

E rauta ni 1600 na levu ni kisi ni kerekere kara tou sa ciqoma rawa mai veira na tamata mavoa e valenicakacaka.

E lima tale na veisau ni lawa ka qarava tiko na Tabana ni Veivakacacakatani ena gauna oqo e wilikina na Veisau ni Lawa ni Qarauni ni Valenicakacaka vinaka keina tiko Bulabula ena Valeni Cakacaka, Lawa ni Buli Cakacaka, keina Lawa ni Sauni tamata cakacaka.

248 era mataka na iwasewase e loma

ERA na matataki ira na marama mai na iwasewase e loma e 248 na marama ka kunei ni uasivi nodra taledi ni cakacaka ni liga kei na bisinisi lalai mera laki vakaraitaka nodracakacaka ni liga kei na taledi ena soqo levu ni National Womens Expo ena Okotova ni yabaki oqo e Suva.

Sa na sauma kece na veika e baleti ira na Tabacakacaka ni Marama ena gauna ni soqo levu oqo .

O ira oqo era digitaki mai vei ira na 608 na marama ni wasewase e loma era a soqo tiko ni vakaraitaki cakacaka ni liga ni iwasewase e loma e Suva ka ra cavutu mai na yasana o Taillevu, Naitasiri, Rewa, Serua, kei Namosi.

Nodra soqo sa mai qaravi rawa e Suva en ika 22 ki na 23 ni Jiulai e veitokoni kina na Tabacakacaka ni Marama, kei na Baqe na Westpac, ka tiki ni vakavakarau ki na soqo levu

ena ika 14 ki na ika 16 ni siga ni vula o Okotova.

A sogota nodra soqo na marama ni iwasewase e loma na Vuniwola Tudei ni Tabacakacaka ni Marama o Vuniwai Joseva Koroivueta ka kaya ni vakaraitaki taledi ni marama oqo sa vakauqeta nodra veisisivi na marama kei na nodra guta me uasivi cake na itagede ni nodra cakacaka ni liga.

"Na soqo levu ni vakaraitaki taledi ni marama ena 2014 e kena iseve e Viti ka dolava na matadra na marama ka ra vuli talega kina vakalevu."

"Ia, na yabaki oqo keimami sa dua tani tale na itagade na itagede e gadreva na makete, na vinaka se uasivi e gadreva na makete," kaya o Vuniwai Koroivueta.

"Sa tadola talega mai na makete ka sa gadrevi vei ira na marama mera yacova yani na ka e gadreva ma makete."

Oqo eso na marama mai na iwasewase e loma keina nodra cakacaka ni liga ka ra voli taka ena solevu ni vakaraitaki Cakacakaniliga ni Marama ka vakayacori e Suva.

Seavu na kuvu ni sala e Buca

NI dabe toka ena mata ni nona vale mai Dromuninuku e Cakaudrove o Meresiana Adi Vakamua e tevuki e matana na gaunisala vou ka totoka na Buca Bay Highway ka se qai dolava oti ga oqo o Paraminisita Josaia Bainimarama.

Ilo sa dina, na gaunisala vata oqo era dau kana kuvu kina na lori kei na motoka ena veigauna sa oti ka sa mai oti vakadua na leqa oya ni sa mai vakarabailevutaki ka tasilitaki vakavinaka mai na kabani ni Jaina na China Railway ka dinautaki mai na Exim Bank mai Jaina na kena isau e sivia na \$100m.

Ena siga sa dolava kina na Highway vou oqo o PM Bainimarama a vakananuma lesu o Vakamua na dredre era dau sotava na gonevuli ena nodra ceguva tiko na kuvu ni gaunisala oqo ena gauna se dau yacana voli ki na Hibiscus Highway.

"E liu era dau vakaloloma na luvai keimami gonevuli ena levu ni kuvu ni gaunisala, keimami dau loma taraotaro tu se gauna cava ena

qai oti kina na kana kuvu," kaya o Vakamua.

Na dola ni Buca Bay Highway sa mai dolava talega kina na matadra na marama ni Cakaudrove ni ra sa qai raica na levu ni vakavinaka e rawa ni kauta mai ena nodra bisinisi lalai eso.

"Ni sa vinaka na gaunisala sa ma levu talega na lewenivanua era veilakoyaki ena Highway oqo. Sa na levu na makete ni kena volitaki na neimami cakacaka ni liga kei na kakana kei na ti," kaya o Vakamua.

Sega talega ni kinoca rawa na turaga na Tui Tacilevu o Alipate Tuvoka nona vakavinavinaka ena kena sa mai dola na gaunisala rairai vinaka oqo.

"Keimami sa vakila ni Matanitu oqo e kauwaitaki keimami dina na tu vakavanua, ni sa mai taya vinaka na gaunisala ka sa marautaki dina vei keimami na veikoro e Buca ni sa qai oti na sala kuvu keimami dau vosota tu e liu," kaya o Tuvoka.

"Na sala vou oqo era sa gole ena

vakacegu na neimami gonevuli ka keimami vakacegu talega na itubutubu, ka sa totolo talega nodra yaco i koronivuli na gone.

"Sa totolo talega neimami lako kin a vale ni bula mai Savusavu ka sa sega ni leqataki na kau ni neimami ivoli ki na makete mai Savusavu."

Tukuna o Tui Tacilevu ni ra sa namaki talega na saravanua ni ra na sarava yani nodra vanua ka tadola tale kina e dua na makete vinaka ni volitaki cakacaka ni liga.

Ko Luke Ramasima yabaki 64 e nanuma lesu nodra dau veitalanotaka se gauna gauna cava ena qai daumaka kina nodra gaunisala.

"Sa dua na bula vou ni kua sa oti neimami dau kana kuvu," kaya o Ramasima.

Vakaraitaka na mata ni tikina o Natewa o Poasa Ravea ni sa dua na gauna balavu nodra wawa voli mai me vakavinakataki na gaunisala oya.

"Ni kua sa tadola na makete vei keimami ni sa mai ta na gaunisala oqo," kaya o Ravea.

O Meresiana Adi Vakamua e na mata ni gaunisala vou na Buca Bay Highway.

Publisher: Sharvada Sharma.
Editor: Viliame Tikotani
Sub-Editor/Layout (Vernacular): Kalpana.N.Nizarat.
Vernacular Writer: Solomone Lewanavanua.
Printer: The Fiji Sun.

If you have comments or suggestions about government issues please send your letters to: The Editor, Noda Viti, P.O.Box 2225, Government Buildings, Suva or email to news@info.gov.fj or go to www.fiji.gov.fj for more information.

TARO KEI NA KENA iSAU

VEITALANO na noda niusiveva na Noda Viti kei Vunivola Tudei ni Minisitiri ni iLavo kei na Navunavuci ko Filimoni Waqabaca. Mo wilika sara mada yani.

TARO: Au kerea mo ni vakamacalataka mada na inaki ni vakasokomuni itukutuku baleta na ituvatuva ni veivakatorocaketaki ka sa tekivu ena ika 22 ni siga ni June ka vakacavari ena Jiulai.

WAQABACA: Na imatai ni inaki me rogoci sara ga na domodra na lewenivanua baleta na nodra gagadre ni veivakatorocaketaki.

Na ikarau ni inaki mera laki raica sara ga e matanavotu na vakalesilesi ni Minisitiri ni iLavo kei na Navunavuci na bolebole kei na dredre era sotava tiko na lewenivanua ena nodra bula e veisiga.

Na ikatolu ni inaki sai koya me vakadinadinataki kina na kena veisotari se sega ni veisotari tiko na ituvatuva ni veivakatorocaketaki ni Matanitu kei na ka dina era gadreva na lewenivanua.

TARO: Sai koya beka oqo na ituvatuva sa na dau vakayagataka nomu Minisitiri me toso yani kina ki liu ena kina kumuni na ituvatuva ni veivakatorocaketaki yabaki 5 ki na 20?

WAQABACA: Sa veisau na iwalewale ni ituvatuva ni veivakatorocaketaki, e liu e dau wasewase tu ga vaka lelevu se strategic, ia ni kua sa raici vakamatallalai se comprehensive. Sa gadrevi kina me veisau na iwalewale ni kena laki kau mai na itukutuku ni veivakatorocaketaki mai vei ira na lewenivanua.

Na iwalewale ka sa tiko ni kua ena vei iwasewase, Yasana kei na Tikina esa na vakayataki vakavinaka ena kedra yadravi me vakayacori na ituvatuva ni veivakatorocaketaki kei na kena dikevi na vei ulutaga vou e gadrevi me vakayagataka ena veiyabaki sa tu ki liu.

TARO: Ni vakamacalataka mada na veiculutaga era ciqoma na nomu ivakalesilesi era sikova noda veiyanyanu?

WAQABACA: Era ciqoma noqu ivakalesilesi na gagadre ni veivakatorocaketaki me vaka na wai savasava, na livaliva, na gaunisala ni veilakoyaki, na gaunisala kina iteitei, kei na vaqarai ni makete. Era gadreva talega na sala ni veitaratara ena talevoni. Era gadreva talega na vakavinakataki ni veiqaravi ni Tabana ni Bula kei na nodra vukei na sova ni vuli ena dredre ni nodra laki curu tiko e bure ena so na vanua e Viti. Ena koro ni cakacaka era gadreva na tara vale tu vakailoa na wai, na livaliva, na lisi, na veivakavaletaki, na cina ni gaunisala kei na itatarovi ni cici tolo ni lori. Kei na kena gadrevi me toso cake na ivakatagedede ni veiqaravi vakamatani tu kei na lewenivanua.

TARO: Na cava e vakabibitaka kina na Matanitu nodra rogoci na lewenivanua? Sa na qai cava nodra itavi na vakalesilesi ni vakaiwasewase era dau vakayaco bese tiko kei ira na lewenivanua era veiqaravi tiko vei ira?

WAQABACA: Na kena sa mai veisau na ivakarau ni kena kumuni na itukutuku ni veivakatorocaketaki sa na dikevi tale kina itavi e qarava tiko ena gauna na noda

Na kawakawa vou ena koro o Waivaka e Namosi edua veira na veivakatorocake ni Matanitu ka veivuke sara tiko ena sala veilakoyaki ni lewenivanua.

veiwasewase me salavata kei na veisau vou sa mai yaco oqo. Sa na vakabibitaki vei ira na kena ivakalesilesi mera raica na kena vakayacori sara na veivakatorocaketaki. Esa na monataki vata kece na veivakatorocaketaki me vaka edau caka tu ena gauna ni koloni ke dikevi vakamatallalai na ituvatuva ni veivakatorocaketaki me caka.

TARO: E ra taura rawa na neitou ivakalesilesi ni levu na ituvatuva ni veivakatorocaketaki e gadrevi mera tukuna mai oqo na lewenivanua esa biu cake kina bese ni tikina, ia e gadrevi mera vakatura tale ena vakasokomuni itukutuku ni veivakatorocaketaki era cakava nomuni vakalesilesi?

WAQABACA: Na iwalewale vou gona oqo e gadrevi me kilai kina na dina ni ituvatuva esa kau cake yani oya ena bese ni tikina. Na ituvatuva kece sa vakadonui mai ena veibose ni tikina kei na bese ni yasana ka sa tiko vei keitou ena qai biu vata kei na kena sa sokomuni mai oqo. Era na qai raici vata kece. Na lewa sa vakatauca oqo na Matanitu e vakarawarawataka na kena vakadinadinataki ni gadrevi dina na veivakatorocaketaki oqo.

TARO: Au kila ni o ni a veisiko ki na Yasana ko Lau ka dua na bolebole e tiko na veiyawaki ni veiyanyanu, ia, e tautauvata tu ga na dredre era dui sotava tiko. Na iwali cava beka erawa ni sotavi kina na dredre era sotava tiko mai Lau?

WAQABACA: E dina ni sa tubu tiko noda bula vakailavo e sega ni ra vakila tiko mai yanuyanu na tubu oqo. E dua na veiyawaki levu e tiko ena maliwa ni

WAQABACA: Keitou sa kila tiko na bibi ni gadrevi me dikevi tale mada na veiqaravi ni waqa ki na veiyanyanu. E dua na iwali oya na kena voli tale mai e levu na waqa mera mai veiqaravi ki na veiyanyanu ena loma ni 5 na yabaki. Vakakina na kena soli tiko na Franchise kin a veikabani ni waqa me sikova na sala ni soko ka sega ni dau rawa ilavo vakalevu kina se uneconomical routes.

TARO: Ni vakamacala mada ena gagadre ni wai, tabana ni bula kei na vuli era ciqoma na kena vakatutu nomuni ivakalesilesi?

WAQABACA: Na gagadre oqori e ciqomi mai na veyasana kece era veisiko kina ni vakasokomuni itukutuku ni veivakatorocaketaki na noqu ivakalesilesi kei na nodra veitokoni na vakalesilesi ni tabana ni veivakatorocaketaki ena taudaku ni koro lelevu kei na Tabacakacaka iTaukei. Sa vakadeitaka kina vei keitou ni tubu vakailavo ni noda vanua e sega dina tiko ni vakilai vakatautauvata e duidui tiko na ka e vakilai ena koro vakavalagi kei na kena ena taudaku ni koro vakavalagi. Sa dodonu me vakadodonutaki na tikina oqo.

TARO: E vica beka na isau ni nodra veilakoyaki na nomuni vakalesilesi kin a taudaku ni koro vakavalagi?

WAQABACA: A vakarautaki e \$814,000 me baleta na vakasokomuni itukutuku ni veivakatorocaketaki yabaki 5 ki na 20 oqo. Oqo e okati kina na sala ni veilakoyaki, na nodra icili, nodra ilavo se allowances. E rauta ni 60 na vakalesilesi era vakaitavi ena cakacaka oqo. Era wili kina na neitou vakalesileisi, eso mai na Minisitiri ni Veivakatorocaketaki ni Taudaku ni koro lelevu, kei na so mai na Tabacakacaka iTaukei. Sa veitokoni talega mai vakailavo na ADB kei na AusAID ena kena sotavi na isau tale eso ni cakacaka oqo.

TARO: E dua tale beka na ka o ni via vakaraitaka baleta na ituvatuva ni veiqaravi vou ni nomuni Minisitiri?

WAQABACA: Taumada, na veiqaravi oqo esa bau dua na vuli levu talega vei ira na noqu vakalesilesi baleta e liu keimami dau tu ga e vale ni volavola dau vavudua sara tu me keimami qai sikova na noda veikoro vakaitaukei. Sa dua talega na gauna vinaka ni kena vakamatatataki vei ira na lewenivanua na itavi keitou qarava. Sa dolava talega na matadra na noqu vakalesilesi ni ra raica ka tovolea na dredre era sotava tu na tu vakavanua.

TARO: Ni oti na imatai ni rauni oqo, o nanumi ni a rawa ni vinaka cake na veiqaravi? Ko kila beka ni sa levu na veivuke e soli vei ira nomu ivakalesilesi? Ko nanuma beka ni dodonu ni ni cakacaka vakaveivolakati kei na veitabana ni itukutuku eso?

WAQABACA: Na ka beka ga keitou veivutunitaka na lailai ni gauna e soli me caka kina na vakasokomuni itukutuku oqo me rawa ni veisotari kei na gauna e na tuvai kina na ituvatuva vakailavo ni Matanitu ni 2016. A dodonu beka me vinaka cake na neitou veitaratara vei ira ena koro vakavalagi. Ia, keitou marautaka na ka sa mai rawa ena vakasokomuni itukutuku ka sa levu na lesioni vinaka keitou sa vulica mai kina. Na gauna oqo keitou sa vakanamata yani ena kena biu vata na itukutuku ka tuvai na itukutuku ni veivakatorocaketaki. Keitou na veitalanoa talega kei ira na dau ni bisinisi kei na isoqosoqo ena taudaku ni matanitu.

veivakatorocaketaki ena veikorovakavalagi kei na taudaku ni koro vakavalagi. Keitou na vinakata me vakadodonutaki na duidui oqo me raici vakatautauvata na koro vakavalagi kei na taudaku ni korovakavalagi. Oya ena kena qaravi na veivakatorocaketaki yabaki 5 me vakatautauvataki kina korovakavalagi kei na taudaku ni korovakavalagi.

TARO: Na cava na i ulutaga ka veitalanoataki vakalevu mai na Yatu Lau?

WAQABACA: Gadrevi vakalevu na wainigunu savasava, na sala ni veitaratara ena talevoni, na veiqaravi ni positovesi, na veiqaravi ni waqa, na kena vakarawarawataki na vakavodo kei na vakasobu iyaya, Ni vinaka na veiqaravi ni waqa ena dolava talega na katuba ni bula vakailavo ena veiyanyanu.

TARO: Ena veiyabaki sa oti esa saga voli mai kina na Matanitu me vakavinakataka na veiqaravi ni veisokoyaki kei na vevukayaki kin a veiyanyanu. Sa tiko beka e dua na ituvatuva me vinaka cake kina na veiqaravi oqo?

Noda Viti

Na veivakatorocaketaki e Viti nikua

E kaya na Marama Minisita Rosy Akbar ni sa na tomana tikoga nona minisitiri na cakacaka vata kei na vei isoqosoqo ni vei qaravi kei na veisoqosoqo lotu ena kena vunautaki na itavi ni nona qaravi na itaba qase se matua. Tomana o Minisita Akbar ni sa rui bibi ki na veimatavuvale e Viti meda dau raici ira noda qase keitou sa kacivaka tiko me kilai e Viti raraba na gagadre oqo.

Mera dokai na noda qase

Vola ko SOLO LEWANAVANUA

SA vakamamasu ki na lewenivanua e Viti na Minisita ni Marama, Gone kei na Valuti ni Dravudravua o Rosy Akbar meda lomani ira na matua se o ira era sa qase sara.

Tauca nona vosa ni vakamamasu kei na kerekere oqori ko Minisita Akbar ena nona sikova na nodra itikotiko na matua se itaba qase mai Lautoka ena macawa sa oti.

"E dua na malumalumu levu sa kune tiko ena noda vanua nodra sa sega ni dokai, lomani ka kauwaitaki tiko noda qase mai vei ira na lewe ni nodra vuvale dina," tukuna o Minisita Akbar.

Tukuna na marama minisita ni sa rui bibi na noda raica vata na leqa oqo na lewenivanua ena veivanua eda vakatikotiko kina.

"Na nona yaco me qase e dua na tamata e tiki ni noda bula na tamata ena vuvuvura oqo ka sega ni dua ena vakuai kina vakavo ke yali dole nona bula," kaya o Minisita Akbar. "Sa dodonu kina meda ciqoma ni o ira na itaba qase se matua era gadreva mera lomani. Dokai ka kauwaitaki.

"Ni dua esa yacova yani na yabaki ni matua se qase ena sotava e levu na bolebole me vaka na lutu sobu ni nona bula, na vakararavi ni nona bula vakailavo, ka levu na gauna era kau laivi mai na vanua e dodonu

mera qaravi dina kina sai koya na nodra vuvale. "Keitou sa sotava eso na kisi ni sa volitaki nodra vale na qase ka ra sa laki talabiu e gaunisala. "Sa ka dina ni rarawa ni so vei ira era sa guilecavi mai na nodra vuvale dina, oqo na vuna sa cakacaka kina vakaukauwa na noqu minisitiri me sotavi na nodra gagadre na itaba qase."

Vakaraitaka nona vakavinavinaka na marama Minisita ki vei kemuni na vuvale e Viti oni qaravi ira tikoga nanomuni qase mai vale.

"E kauwai tikoga na Matanitu ena levu ni itaba qase era sa sega tuni kauwaitaki mai vale," kaya na Minisita. "Au sa vakamamasu saraga

vei kemuni na veimatavuvale mo ni lomani ira ka dokai ira na qase ena noda vuvale."

Tukuna o Minisita Akbar ni dodonu meda kila ni o ira na qase era sa cau oti ki na noda veivuvale ena noda susugi mai, era sa cau oti talega ki noda vanua kei na noda matanitu. Me yacova mai ni kua e siviva na 13,172 na itaba qase e Viti era vukei tiko mai na peniseni ni matanitu ka sa lutu sobu na yabaki ni bula ni peniseni ki na 68.

"Sa noda itavi keca na lewenivanua meda yadra na tikina oqo ka tukutuku mai kevaka eda kunea ni yaco tiko na veivakalolomataki vei ira noda matua," kaya o Akbar.

Laveti na vakatatabu nei Niusiladi

Sa laveta na Matanitu ko Niusiladi na vakatatabu me baleta na voli vua ni qele mai vei Viti. Mai yaco na veisau ni vakatulewa oqo ena noa nio oti na nodratou bosebesevata na ivakalesilesi ni Matanitu mai Niusiladi ka ra ratou vakaraitaka na itukutuku oqo vua na Vunilawa o Aiyaz Sayed-Khaiyum. Sa mai vakayacori oti na bose ka sa kerea kina o Viti me laveti na vakatatabu oya. Oqo ni oti nona vola edua na ivola o Viti ki Tabacakacaka ni Teitei mai Niusiladi me saqata kina na vakatatabu oya. Na iwali ni leqa oqo sa kena i balebale ni sa na vakauta tale o Viti na nona i voli ni vua ni qele vei Niusiladi, oqo e wili kina na voli ni baigani, uto, mago kei na weleti ni Viti. Tukuna na Vunilawa o Aiyaz Sayed-Khaiyum ni vakavinavinaka vei Niusiladi ena tototo ni nona yavala me rawa ni laveti kina na vakatatabu oya.

Tukuna na Minisita ni o Viti e volia tiko mai Niusiladi e levu na vuaniqele ka so na gauna e dau sega ni yacova o Niusiladi na ka e gadrevi ia sa dau toka na kena ivakarau me kua ni siviva ni bera ni lavaki na vakatatabu.

Ni bera na nona vakatatabu nei Niusiladi eratou gole mai i Viti na nodratou ivakalesilesi meratou dikeva na Bio-security na misini ni vakamate manumanu somidi se fruit flies e vakayagataka tiko na kabani na Natures Way Cooperative. Kaya na Minisita ni kila vinaka tiko na Minisitiri ni Veivoli kei na BAF na bibi ni volitaki ni ivoli nei Viti ki vavalagi.

Galala tiko o Ositerelia ena vakatatabu oqo ka ni ciqoma vinaka tiko na vuaniqele nei Viti me vaka na weleti ka vakamuaria vinaka tiko o Viti na gagadre nei Ositerelia.